

Ferîdüddîn
attâr
mantıku't-tayr

Kuşların İltâhisi

Çeviri: Cemal Aydın

TASAVVUF
KLASİKLERİ

SUFI
KİTAP

MANTIKU'T-TAYR
Kuşların İlâhisi
Ferîdüddîn Attâr

SUFİ KİTAP | 138
tasavvuf klasikleri | 31

editör BÜŞRA BURCU ARSLAN
HANDE YILDIRIM ÖNSÖZ

kapak tasarımı RAVZA KIZILTUÇ

iç tasarım TAMER TURP
NUR KAYAALP

1. ve 3. baskılar TÜRK EDEBİYATI VAKFI YAYINLARI

4. baskı Temmuz 2018, İstanbul

8. baskı Temmuz 2020, İstanbul

ISBN: 978-605-9778-71-8

SUFİ KİTAP

Cağaloğlu Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5

Fatih / İstanbul

Telefon: (0212) 511 24 24

sufi.com.tr

sufi@sufi.com.tr

   sufikitap

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT

Mega Basım
Cihangir Mah. Güvercin Cad.
No: 3 Baha İş Merkezi
Avcılar/ İstanbul
Telefon: (0212) 412 17 00
Matbaa Sertifika No: 44452

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Yayın Grubu bünyesinde
faaliyet gösteren Sufi Kitap'a aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak
gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

Kerametle Uyarılan Adam.....	7
Bu Eser	9
Ana Konuyla İlgili Âyetler	15
Attâr Okuruna Sesleniyor!.....	17
Söze Başlarken.....	19
Hz. Peygamber'e Övgü.....	39
Hz. Ebubekir'e Övgü.....	50
Hz. Ömer'e Övgü.....	52
Hz. Osman'a Övgü	54
Hz. Ali'ye Övgü!.....	56
Halifeler Konusunda Bağnazlık ❀ <i>Fanatiklikten Kurtuluş</i>	58
Kuşların Toplantısı.....	69
Hüthüdün Konuşması.....	75
Simurg'un İlk Ortaya Çıkışı.....	79
Bülbülün Özrü.....	81
Papağanın Özrü.....	85
Tavusun Özrü	87
Kazın Özrü	90
Kekliğin Özrü	92
Hümânın Özrü	96
Doğanın Özrü	99
Balıkçılın Özrü.....	102
Baykuşun Özrü.....	104
Saka Kuşunun Özrü.....	107
Kuşların Genel Özrü.....	110
Kuşların Çeşitli Soruları.....	111
Kuşların Sorusu	118
Hristiyan Olan Şeyh ❀ <i>Şeyh-İ San'ân Hikâyesi</i>	120

Kuşların Simurg'a Gitme Kararı	146
Kuşlar Hüthüde Başvuruyor	149
Birinci Kuşun Arzı ❁ <i>Bahtın Kaynağı</i>	151
İkinci Kuşun Arzı ❁ <i>Aşk Kuvvettir</i>	157
Üçüncü Kuşun Arzı ❁ <i>Töve Ve Ümit</i>	164
Dördüncü Kuşun Arzı ❁ <i>Nefsinin Esiri</i>	171
Beşinci Kuşun Arzı ❁ <i>Nefis Mücadelesi</i>	176
Altıncı Kuşun Arzı ❁ <i>Şeytanla Savaş</i>	181
Yedinci Kuşun Arzı ❁ <i>Altın Hırsı</i>	186
Sekizinci Kuşun Arzı ❁ <i>Dünyanın Geçiciliği</i>	191
Dokuzuncu Kuşun Arzı ❁ <i>Güzelliğin Tutsağı</i>	197
Onuncu Kuşun Arzı ❁ <i>Ölüm Hakkında</i>	204
On Birinci Kuşun Arzı ❁ <i>Geçici Hevesler</i>	210
On İkinci Kuşun Arzı ❁ <i>Buyruklara Uymak</i>	216
On Üçüncü Kuşun Arzı ❁ <i>Vazgeç Ki Bulasın</i>	221
On Dördüncü Kuşun Arzı ❁ <i>Himmat Ve Gayret</i>	226
On Beşinci Kuşun Arzı ❁ <i>İnsaf Ve Vefa</i>	231
On Altıncı Kuşun Arzı ❁ <i>Sitem Etmek</i>	237
On Yedinci Kuşun Arzı ❁ <i>Kuru İddia</i>	243
On Sekizinci Kuşun Arzı ❁ <i>Kemale Erdiğini Sanan</i>	249
On Dokuzuncu Kuşun Arzı ❁ <i>Sevgilin Allah Olsun!</i>	257
Yirminci Kuşun Arzı ❁ <i>O'ndan O'nu İste!</i>	262
Yirmi Birinci Kuşun Arzı ❁ <i>Götürülecek Armağan</i>	271
Yedi Vadi.....	277
Yirmi İkinci Kuşun Arzı ❁ <i>ve Yedi Vadi Hakkında Bilgi</i>	279
<i>Birinci Vadi</i> Talep Vadisi	280
<i>İkinci Vadi</i> Aşk Vadisi.....	288
<i>Üçüncü Vadi</i> Marifet Vadisi	298
<i>Dördüncü Vadi</i> İstiğna Vadisi	306
<i>Beşinci Vadi</i> Tevhid Vadisi	315
<i>Altıncı Vadi</i> Hayret Vadisi	323
<i>Yedinci Vadi</i> Fakr Ve Fenâ Vadisi	332
SİMURG ❁ <i>Yolun Sonu</i>	346
Kuşların Yok Oluşu Ve Ebediyet.....	357
Sözü Bitirirken ❁ <i>Ben Ve Eserim</i>	369
Müslüman Zengin Olmalı ❁ <i>Hatta Dünyanın En Zengini</i>	391

KERAMETLE UYARILAN ADAM

Ferîdüddîn Attâr, babasının attâr dükkânında müşteri beklerken bir derviş çıkagelir. Kendisinden sadaka ister. Hiç oralı olmaz. Derviş ona hiç beklenmedik bir soru sorar: Acaba sen nasıl öleceksin? Dükkân sahibi önce şaşırır, ürperir, irkilir, ardından kendisini toparlayıp “Sen nasıl öleceksen ben de öyle!” cevabını verir. Derviş hemen orada dilenci kâsesini başının altına koyup yere uzanır ve ruhunu teslim eder. Dervişin bu kerameti karşısında donup kalan Attâr, hemen iş yerini kapatır ve kendini gafletten uyandırıp Allah’a yöneltecek yolu aramaya koyulur. Yıllarca çile çekeerek bunu başarır. Hem de öylesine başarır ki bu dünyadan göçerken o dervişin kerametinden çok daha erişilmezini göstererek Rabbine kavuşur. Şöyle ki: Ülkesinin istilâsı sırasında bir Moğol askerinin kılıç darbesiyle kopardığı başını hemen iki eliyle yakalar, dimdik ayakta yürür gider. Bu hâli gören o gaddar Moğol askerlerinin hepsi de şaşar kalır ve ellerinden kılıçları düşer. Halksa dehşete kapılır. Binlerce insan Allahü Ekber nidalarıyla ve dualarla onu izler. Sonunda mezarlıkta kabri olacak noktaya varır, yere yatar, başını boynuna koyar ve şehit olarak cenaze namazının kılınmasını bekler.

BU ESER

Bu eser, Hz. Mevlâna'nın "Attâr yedi aşk¹ şehrini dolaştı, bizse hâlâ bir küçük sokağın başındayız!" diyerek övdüğü bir İslâm sûfî-şairinin şaheseridir. Bu eser, yine Hz. Mevlâna'nın "Ben söz söylemede Şeyh Attâr'ın kulu kölesiyim! Ey dost, her ne söyledimse onu Attâr'dan duymuşum!" dediği bir üstadın kitabıdır.

Hz. Attâr, Hz. Mevlâna'ya henüz çocuk yaştayken *Esrarnâme* adlı kitabını hediye etmiş ve Mevlâna hazretleri bu eseri ömür boyu yanından hiç eksik etmemiştir.

*Gülşen-i Râz'*ın yazarı Şebüsterî, "Yüzlerce yıl geçer de Attâr gibi bir şair gelmez!" der. Şeyh Galib de Attâr'dan ilham aldığını söyler.

Hz. Attâr, bu eseri yazmak için velilerin hayatlarıyla ilgili bin kadar eser okudu. Tasavvuf bilgisi ile şairliğini bir araya getirerek tasavvuf edebiyatında yepyeni bir çığır açtı. Kendisinden sonra gelen Mevlâna başta olmak üzere, Hâfız, Sâdi, Molla Câmî, Şebüsterî ve Şeyh Galib gibi pek çok şair ve mutasavvıfı etkiledi. Bu kitaptan ilhamla pek çok şair Mantıku't-tayr'ın bir benzerini meydana getirmek için yarıştı.

Batı dillerinin hemen hemen hepsine defalarca tercüme edilen (Fransızca dört tercüme ve iki adaptasyon), dünya-

1 Bu eser baştan sona aşktan, elbette ki llâhî Aşk'tan bahsettiği için burada aşkın şu çok güzel tarifini takdim edelim: Aşk, varılması imkânsız denecek kadar güç olan bir varlık ve güzellik için duyulan bitmez, tükenmez arzu ve bu arzuyu taşımaktan hissedilen acı zevktir.

nın pek çok diline aktarılan ve bütün insanlığa seslenen bu eser, herkesi etkileyen kendine özgü çok çarpıcı bir özelliğe sahiptir. Dünyanın seçkin aydınlarının sık sık göz atmak ihtiyacı duydukları bir başucu kitabıdır. Büyük psikolog ve psikiyatristlerin de insan ruh ve karakterini anlamak için kullandıkları bir kaynak eserdir.

Bu eserin en büyük özelliği, insanı eski hâlinde bırakmaması ve onu gönül adamlığı yolunda ilerlemeye yönlendirmesidir.

Zaten İslâm klâsikleri, “insan sözü”nden öte eserlerdir. Çünkü âyet, hadis ve velilerin hikmetleriyleilmekilmek dokunmuş şaheserlerdir onlar. İslâm klâsiklerinde “öte dünyaya”, Kur’ân’ın ifadesiyle “gerçek hayata” göre programlanmış ruhun özlem ve ihtiyaçlarına cevaplar vardır.

Aziz okuyucu, bu eserdeki kuşlar öyle rastgele kuşlar değildir, aksine onlar ruh-kuşlar veya kuş-ruhlardır. Canlar Canı için koşturan ruhlar, yani bizzat insanlardır. Terbiye edilmesi gereken bizlerin dünyayı önceleyen, âhireti öteleyen nefisleridir. Farklı farklı insan karakterleridir.

Tasavvufa göre insan ruhu, cennet hayatından, o erişilmez, aklın, hayalin ve havsalanın alamayacağı bir güzellik, sonsuz bir mutluluk, bitimsiz neşe, sevinç ve kesintisiz bir huzur âleminden bu dünyaya sürgün edilmiştir.

Bazı ruhlar geldiği o benzersiz mutluluk ve huzur âleminin tam farkındadır (peygamberler ve veliler gibi), bazıları az farkındadır (takva sahipleri gibi), bazıları ise hiç farkında değildir (insanların çoğunluğu). Fakat biz farkında olmasak da, ruhumuz içten içe orayı özler ve o ayrılığın acısını çeker. Bizler ister bilincinde olalım, ister olmayalım, kovulduğu ve artık unuttuğu o âlemin sancısıyla ruhumuz

2 *Bu dünya hayatı, sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir! Âhret hayatı ise, gerçek hayattır! Keşke bilseler!* Ankebût, 29/64.

hep huzursuzluk içinde kıvrılır. O yüzden bu dünyada hiçbir şey insanı sürekli mutlu etmez. Tam mutlu ve huzurlu olacağını sandığı anda, derin bir mutsuzluk ve huzursuzlukla burun buruna gelir.

Cennetteyken nice tarifi imkânsız güzellikleri, büyüleyici güzel sesleri, göz kamaştırıcı bir âlemi ve muhteşem bir yaşantıyı görmüş ve tatmış olan ruhlarımız, toprak ve su karışımından, yani balçıktan oluşan şu bedende artık tam bir zindan hayatı sürmektedir. Tıpkı kafese hapsedilmiş bir kuş misali çırpınır durur. Hep o âlemin özlemiyle yaşar. Eskiden tattığı o unutulmaz hâllerin hasretiyle her an yanar kavrulur.

Bizler unuttuk o âlemi. Çünkü kimimiz makam ve mevkie kapıldık. Kimimiz servete boğulduk. Kimimiz karşı cinse takılıp kaldık. Kimimiz daha başka türlü türlü şeyleri putlaştırıp tapar olduk. Nefislerimiz kendine nice yeni yeni putlar edindi.

Öylesi ihtişamlı bir âlemi unutan ruhlarımıza işte bu kitap bir hatırlatmada bulunuyor. Tekrar ona kavuşmanın sırlarını veriyor.

Nefsimizin yonttuğu her türlü puttan ve zaaflarından kurtulmanın çarelerini gösteriyor. Allah'a hakkıyla kul ve Peygamberine lâyıkiyle ümmet olabilmenin reçetelerini sıralıyor.

Baştan sona şiir olan ve gerçekten de şiir akıcılığındaki bu eserin neredeyse her bir mısraı ya bir âyete göndermedir, ya bir hadise, ya da ünlü bir velinin hayatına veya sözüne... Düzyazıya çevirdiğimiz bu mısralarda, ayrıca o dönemlerin kendine has anlayışları, görüşleri, görgüleri, benzetmeleri, efsaneleri ve değerlendirmeleri de vardır. O yüzden de Şark İslâm klâsikleri arasında yer alan Mantıku't-tayr gibi eserler, bolca dipnot düşülüp gerekli açıklamalar yapılmadan

hakkıyla anlaşılmaz. Bütün bunları göz önünde bulundurarak eseri günümüz insanının rahatça kavrayabilmesi için elimizden geleni yaptık. 550'ye yakın dipnot koyduk. Öyle sanıyoruz ki insanımız bu kitabı hem zevkle okuyacak, hem de dipnotların da yardımıyla hayli doyurucu bilgiler edinecektir.

Tercüme, Hz. Attâr gibi Horasanlı, dolayısıyla da hemşerisi olan ve Princeton Üniversitesinde görev yapan Prof. Dr. Muhammed Rıza Şeff'î Kedkeni'nin tenkitli metninden hareketle yapılan Fransızca çeviriler ile Farsça orijinal metin dikkate alınarak yapıldı. Kedkeni, otuz yıl süren bir emekle 500'den fazla elyazmasını gözden geçirip en sahih metni ortaya koymuştur. Fransızca başta olmak üzere Batı dillerine yapılan son tercümelemler de artık o metne göre gerçekleştiriliyor.

Attâr hazretlerinin ne demek istediğini tam olarak yansıtabilme için elimizden gelen bütün özeni ve titizliği gösterdik. Mesajını en doğru bir şekilde aktarabilmek için sadece Farsçasına, Türkçe çevirilerine, Osmanlı dönemindeki tercümelerine bakmakla yetinmedik, Fransızcadaki dört ayrı çevirinin hepsini, özellikle eski çevirilerdeki hataları giderip en mükemmel şekilde yapılan son iki tercümeyle ve bu arada Arapça tercümesini de dikkate aldık. Bu arada Fransızca tercümelerde düşülen çok sayıda dipnottan da hayli yararlandık.

Gönülleri arındırıp Allah'a hakkıyla bağlanmanın yollarını gösteren bu kitabın, biz âciz başta olmak üzere bütün okurlarına ilâhî huzura götüren yolları açmasını diliyoruz.

Cemal Aydın

Sultanahmet, 11.12.2015

Yâ eyyühennâsü, ullimnâ mantıka't-tayr!
Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi!
Kur'ân, Neml, 27/16

*Süleyman kuş dilin bilir dediler;
Süleyman var Süleyman'dan içerü.*
Yunus Emre

ANA KONUYLA İLGİLİ ÂYETLER

Süleyman Davud'a mirasçı oldu ve "Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi ve daha her şeyden hayli nasip verildi. Gerçekten de bu apaçık bir lûtuftur!" dedi. Derken cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan ordusu Süleyman'ın önünde bir araya getirildi, ardından da düzenli sıralar hâlinde yola koyuldu. Karınca(larla dolu bir) vadiye geldiklerinde, karıncalardan biri uyardı: Ey karıncalar! Hemen yuvalarınıza girin ki Süleyman ve ordusu, farkında olmadan sizi ezmesin! Onun bu sözüne (Süleyman) içi ferahlayarak gülümsedi. ... Bir ara kuşları gözden geçirirken sordu: Hüthüdü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? Karşıma inandırıcı bir mazeretle çıkmadığı takdirde, onu ya şiddetli bir cezayla cezalandıracağım ya da boynunu uçuracağım! Çok geçmeden hüthüt çıkageldi ve dedi ki: "Ben senin henüz bilmediğin bir şeyi öğrendim ve sana Sebe hakkında doğru bir haber getirdim! Ben onlara hükümdarlık eden bir kadın buldum, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı var! ..." Süleyman, "Bakalım, doğru mu söyledin yoksa yalancının teki misin, bunu anlayacağız. Sen şimdi şu mektubumu götür, bırak onların yanına, sonra onlardan biraz uzaklaş ve ne yapacaklarını gözle!" dedi. (Sebe Melikesi mektubu alınca) şöyle dedi: "Siz ey soylular! Bana çok önemli bir mektup gönderildi. Mektup Süleyman'dandır ve 'Rahman ve rahîm olan Allah'ın adıyla' diye başlıyor ve 'Bana karşı kibirlenmeyin, itaat ve teslimiyet göstererek yanıma gelin!' diye devam ediyor..."

ATTÂR OKURUNA SESLENİYOR!

Ey Allah yolunun yolcusu! Benim bu kitabımı ne bir şiir kitabı olarak gör, ne de bir bilgiçlik eseri olarak değerlendir! Çileyle kaleme alınmış bu beyitlere dikkatle bak, bak da benim yüz çilemden birini olsun sen de hisset!

Bu kitabımı dertle ve ıstırapla baştan sona okuyan kişi, elinde mutluluk belgesiyle o Yüce Eşiğe erişir...

Bu kitabı anlayarak okuyan, işinin eri olur.

Bizim dediğimizi kavrayan, en büyük kârı elde eder.

(Söylediklerimin içeriğine değil de) şekle bağlanıp kalanlar, burada anlattıklarımın içinde boğulur giderler. Dediklerimin manevî anlamını sezenlerse, benim sırlarımın sırdaşı olurlar.

Bu kitap, bütün zamanların süsüdür; bu kitaptan seçkinler de nasiplenir, sıradan insanlar da.

Buz gibi soğuk bir adam bu kitabı görse, perdenin arkasından (gaflet perdesini yırtmış olarak) ateş gibi tutuşarak çıkar.

Benim mısralarım harikulâde özelliklere sahiptir, (okuyana) her an gittikçe daha fazla (manevî) kâr ve kazanç getirir. Ne kadar sık okursan, onlar sana her seferinde çok daha hoş gelecektir. Özene bezene yetiştirilip büyütülmüş bu gelin, sana duvağını bir çırpıda değil, ancak azar azar açacaktır.

Bu kitap, birine Yolu gösterir ve onun önünden Yolun perdesini kaldırır, söyleyin, o kişi o mutluluğa erdiğinde, dualarında bu yazarı da ansın!

Ben bu (manevî) bahçenin güllerini sizlere serptim, ey dostlar, siz de beni artık hayırla yâd eyleyin!

SÖZE BAŞLARKEN

Bismillâhirrahmânirrahîm

Ruhu yaratan, değersiz toprağa³ can ve iman bahşeden Yüce Yaradan'a hamdolsun! Arşını (kudret tahtını) suyun üstüne⁴ yerleştiren, yerdekilerin hayatını da yelin üzerine kuran⁵, gökkubbeyi yükselten⁶, yeri de yayıp döşeyen, göklere sürekli hareket, yere ise tekdüze bir sükûnet veren O'dur.

Yüce Allah gökyüzünü direksiz yükseltip⁷ bir çadır gibi gerdi, yeryüzünü de onun tabanını yaptı. Altı günde⁸ yedi gezegen⁹ yarattı; iki harfle (kn=kün=ol!¹⁰ emriyle) dokuz kubbeli göğü¹¹ var etti. Küçük altın yıldızlı kâselerden hareketle yıldız zarları oluşturup geceleri gökkubbeyle zar attı.¹²

3 İnsana. *Ben biçim verilebilir özlü kara balçıktan bir ölümlü varlık yaratacağım*, Hicr, 15/28.

4 *Arşı su üzerinde iken*, Hûd, 11/7.

5 Nefes alıp vermeye bağlayan, ömürlerini nefese, soluk alıp vermeye dayandıran.

6 *Gökleri, görülebilir herhangi bir destek, dayanak olmadan yükselten*, Ra'd, 13/2.

7 *O, gökleri görünür destekler olmadan yarattı*, Lokman, 31/13.

8 *Şüphesiz, Allah'tır sizin Rabbiniz; gökleri ve yeri altı evrede yaratan*, A'râf, 7/54.

9 Şunlar: Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn.

10 *Bir şey istediği zaman, O'nun tek yaptığı sadece: Ol! demekten ibarettir. O da hemen oluverir*, Yâsîn, 36/82.

11 O zamanki astronomi bilgilerine göre dokuz kubbeden, yani gök katlarından kasıt sırayla şunlardır: Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn, Sabit yıldızlar (Felek-i Sâmin) ve göklerin göğü (Felek'ül-A'zâm, Feleküleflâk, Felek-i Atlas).

12 Güneşin kaybolmasıyla gecenin karanlığında yıldızlarla gökkubbeyi bezedi.

Beden ağını¹³ çeşit çeşit yeteneklerle donattı¹⁴; böylece can kuşunu toprağa bağladı¹⁵. Korkusundan su kesilen denizleri buyruğu altına aldı, verdiği korkuyla dağları buz kestirip dondurdu. Denizi susattı, dudaklarını kuruttu da, taştan yakut doğurttu, kandan da misk¹⁶ çıkarttı.

Ruh'u bütün paklığıyla gösterdi¹⁷, onca şeyi bir avuç topraktan hareketle ortaya çıkardı¹⁸. Dinin kanunlarıyla isyankâr ve itaatsiz akla boyun eğdirdi¹⁹, dağa hem hançer gibi bir doruk bahşetti, hem de kemer gibi bir yamaç taktı da dağ, komutan edasıyla gururla başını kaldırabildi²⁰.

Kâh ateşin yüzünde demet demet güller açtırdı²¹; kâh su üstüne köprüler kurdu²². Küçük bir sivrisineği düşmanına saldırttı da dört yüz yıl boyunca düşmanı onun ısırmasıyla yandı yakıldı²³. Sonsuz hikmetiyle bir örümceğe ağ örmesini ilham etti ve bununla insanların en yücesini emniyete aldı²⁴. Karıncanın bir saç teli kadar sıkıp incelttiği beline kemer

-
- 13 İnsanın bedeni can kuşunun hapsedildiği bir tuzağa benzetiliyor.
 14 Bedendeki bütün bu yeteneklere yön veren bir ruh, bir can da bulunuyor o bedende.
 15 Manevî mertebeleri kat ede ede asıl vatanına tekrar kavuşsun diye.
 16 Eskiden miskin, Çin'in kuzeyinde yaşayan bir ceylan türünün göbeğindeki keseciklerde kanın belli bir dönüşüme uğramasından meydana geldiğine veya o kanın kurumasıyla oluştuğuna inanılırdı.
 17 Hz. Cebrail'i insan suretinde Hz. Meryem'e gösterdi: *Bu durumdayken kendisine vahiy meleğimizi gönderdik; (bu melek) ona eli yüzü düzgün bir beşer kılığında göründü, Meryem, 19/17.*
 18 Bir kesekten, bir avuç balçıktan Hz. Âdem'i var etti ve ona bağlı olarak bu dünyada pek çok şey ortaya çıktı.
 19 Akıl, dinin kanunları tarafından mağlup edildi, aksi takdirde gaybı, görünmez âlemi idrak edemezdi.
 20 Burada dağın doruk ve yamaçları askerî terimlerle ifade ediliyor, o yüzden dağa komutan vâri bir görünüm atfediliyor.
 21 Nemrut tarafından ateşe atılan Hz. İbrahim'in yanmayıp kendisini gül bahçesinde hissetmesi: *Biz "Ey ateş, serin ol, İbrahim'e dokunma!" dedik, Enbiyâ, 21/69.*
 22 Hz. Musa'nın kavmine suların yarılarak yol vermesi: *Denizi yarıp sizi kurtarmış ve gözlerinizin önünde Firavun ailesini batırmıştık, Bakara, 2/50.*
 23 Nemrut'un burundan bir sivrisineğin girdiği ve başının içinde onu sürekli ısırıldığı şeklinde bir rivayet vardır.
 24 Hz. Peygamber'in Hz. Ebubekir'le birlikte hicret ederken sığındığı mağaranın ağzını bir örümcek ağıyla ördü.

bağladı ve onu Hz. Süleyman'la karşı karşıya getirdi²⁵. Ona (karıncaya) Abbasîlerin o güzelim siyah elbisesini²⁶ uygun gördü ve ayrıca (içinde kendisinden söz edilen) Tâ-Sîn (ile başlayan Neml) suresini ona zahmetsizce bahşetti²⁷. Hz. İsa'nın bir iğneyi sahiplendiği sırrı ortaya çıkınca, kendisini dördüncü katta bıraktı²⁸.

Dağın zirvesini lâlelerle kana boyadı²⁹, dumandan bir nilüfer çiçekliği oluşturdu³⁰. Toprak keseklerini de kanla ıslattı ki akik ve yakut çıksın!

Güneşle ay, biri gündüz diğeri gece, O'na secde etmek için alınlarını yolun tozuna sürüp baş eğerler³¹. İşte o secde sayesinde ki onların yüzlerinde işaret (ışıldama) vardır, secde olmasaydı yüzlerinde hiç böyle bir işaret (nur, aydınlanma) olur muydu³²? Günü aydınlatıp ferahlatan ve parlak kılıp uzatan Allah'tır; geceyi daraltıp bunaltan³³ ve onu yanmışçasına karartan da O'dur.

Papağana altın gerdanlık taktı; hüthüdü ise yol gösterici³⁴ yaptı. Kâinat kuşu (gökkubbe), Allah'ın kendisine çizdiği

25 *Bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman'ın ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!" dedi, Kur'an, 27/18.*

26 Abbasilerin sancağı siyahtı, aynı zamanda siyah kaftan giymeyi âdet edinmişlerdi. Burada müthiş bir kelime oyunu var ki dilimize aktarılması imkânsız. Hz. Attâr, önce Tâ-Sîn diyor, ardından da karıncanın her denemesinde kayıp düşeceği tas'ı, yani bardağı kullanıyor.

28 Hz. İsa göğe yükselirken dördüncü katta onda dünyaya ait en ufak bir bağlılık var mı diye yoklanır ve üzerinde bir iğne bulununca orada, dördüncü katta bırakılır, daha fazla yükselmesine izin verilmez. Hz. İsa'nın yanında taşıdığı bir iğne tasavvufta dünyaya çok az da olsa bağlılığın sembolü olarak işlenir.

29 Dağın zirvesini lâlelerle donattı.

30 Dumanı nilüfer çiçeğine benzetiyor ve gökkubbe yerine bu şairane ifadeyi kullanıyor. Şu âyete de gönderme yapıyor: *Duman halinde olan göklere şekil verdi*, Fussilet, 41/11.

31 Güneş, ay ve bütün yıldızlar hep O'nun buyruğu ile hareket ederler, A'râf, 7/54; Fâtır, 35/13.

32 *Onların işaretleri, yüzlerindeki secde izleridir*, Fetih, 48/29.

33 Burada Hz. Attâr bast (açılma, ferahlama) ve kabz (kapanma, hapsolma) ifadelerini kullanıyor. Allah yolundaki insanların bu iç daralması ve ferahlamasının da O'nun eseri olduğuna dikkat çekilerek şu anlamdaki âyetlere gönderme yapılıyor: *Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor*, Zümer, 39/5.

34 Hüthüt, Hz. Süleyman'ın yanından eksik etmediği bir kuştur, Saba Melikesi Belkis'a da Hz. Süleyman'ın mektubunu götürerek Hakk Yolu gösteren kuş olmuştur, Neml,

yolda, kanat çırpın bir kuş gibi ilerlemekte ve başını bir tokmak gibi O'nun kapısına habire vurmakta.

Cihânı, bir geceye çeviriyor O, bir gündüze; geceyi yok edip gündüzü getiriyor ve gerekli rızkı veriyor³⁵.

Balçığa üfledi de Âdem'i yarattı³⁶, köpük ve dumandan kâinatı var etti³⁷.

Bazen bir köpeği Eşiğin girişine yerleştirdi³⁸, bazen de bir kedi sayesinde Yolu gösterdi³⁹. Köpeğe böyle bir lütuf ve ihsan da bulunmakla onu bir aslan-adam niteliğine kavuşturdu⁴⁰.

Güneş peksimetini gök yaygısının üzerine gökkürenin dümeni olarak koydu⁴¹.

Bazen bir asâyâ Hz. Süleyman rütbesi verir⁴², bazen de bir karıncaya nutuk attırır⁴³. Bir asâyı yılana dönüştürür⁴⁴, bir tandırdan tufanı patlatır⁴⁵.

Bir bakarsın gökkubbeye (ayın) kibirli fanusunu asar, bir de bakarsın onu ateşte kızartıp küçülmüş nala döndürüp

27/20. Eserin asıl okunuşunu oluşturan kuşlar, ilk defa bu mısralarda görülmeye başlıyor.

35 *Gündüzü kısaltarak geceyi uzatır ve geceyi kısaltarak gündüzü uzatırın... Ve dilediğine her türlü hesabın üstünde rızık bağışlarsın, Âl-i İmrân, 3/27.*

36 *Ona belirli bir biçim verip de ruhumdan üflediğim zaman, Hicr, 15/29.*

37 *Duman halinde olan göklere şekil verdi, Fussilet, 41/11.*

38 *Ashâb-ı Kehf'e işaret: Uykuda oldukları hâlde sen onları uyanık sanırdın... köpekleri de eşikte ön ayaklarını uzatıp yatıyordu, Kehf, 18/18.*

39 Decius (36. Roma İmparatoru) kendisini ilâh olarak görüyor ve Hıristiyanlara çok zulmediyordu. Bir gün üzerine bir kedinin sıçramasından onun korktuğunu gören Ashâb-ı Kehf, diğer adıyla Yedi Uyurlar denilen gençler, onun ilâh olmadığını anlayıp hidayete erdiler.

40 Onu da Ashâb-ı Kehf yiğitleri arasına kattı.

41 *Sükkân* kelimesi hem sâkinler (oturanlar, yerleşikler), hem de dümen anlamına geldiği için, bunu şu şekilde de çevirmek mümkün: Gökküre sâkinleri için güneş peksimetini gökkubbenin yaygısı üzerine koymuştur. Biz yukarıdakini daha anlamlı buluyoruz.

42 Hz. Süleyman çoktan öldüğü hâlde asâsı üzerine yaslandığı için çevrenin onun ölmediğini sanması, ancak akkarıncaların asâyı yemesi ve kendisinin yere düşmesiyle öldüğünün anlaşılması menkıbesine gönderme.

43 Daha önce de geçti: Neml, 27/18.

44 Hz. Musa'nın asâsının yılana dönüşmesi: A'râf, 7/107 ve Tâhâ, 15/20.

45 Nuh tufanının yaşlı bir kadının tandırından başladığı şeklindeki inanışa îmâ.

semayı nallar. Kayaya dişi bir deve doğurtur⁴⁶; altın buzağıyı böğürtür⁴⁷. Kışın, ortalığı gümüş rengi karla donatır; güzün, yeri sararmış yaprakların altınıyla örter. Bir kimse, temreni (okun ucundaki demiri) kanda gizleyebilir; O ise, gül tomurcuğunu kanlı bir temren gibi çıkartır⁴⁸. Yasemini dört taç yaprakla taçlandırırken, lâlenin başına kırmızı bir fes kondurur. Nergise altından bir taç giydirir ve o tacı çiğ damlacıklarının incileriyle bezer.

O'nun sayesinde akıl akleder, can sevdalanır; O'nun sayesinde gökkubbe döner, yer sâkin durur. O'nun buyruğuyla dağ, taş kesilir; O'nun korkusuyla derya eriyip su olur. Yeryüzü başına toprak saçar (baş eğer); gökse O'nun kapısının tokmağına döner.

Sekiz cennet O'nun açısından sadece bir Eşikten ibarettir; yedi cehennemse yalnızca basit bir alevdir. Bütün mahlûkat O'nun Birliği'ne dalıp gitmiştir. Dalıp gitmiş mi dedim? Hepsisi de O'nda kaybolup gitmiştir!

Balığın sırtından aya⁴⁹ kadar, her zerre O'nun varlığına şahadet eder. Yerin derinlikleri, göğün katları, O'nun birliği için yeterli iki şahittir! Havayı, yeri, ateşi ve kanı var eden ve sırrını bunlarla ilân eden O'dur!

O bizim çamurumuzu kırk seher yoğurdu, ardından da ona can koydu. Can bedene girince, beden dirildi. Ayrıca bedene doğruyu eğriden ayırabilsin diye akıl ihsan etti.

46 Semûd kavmi Hz. Salih'ten mucize istemiş o da kayadan çıkan dişi deve mucizesini göstermiş, sonra onlar deveyi kesmişler ve helâk olmuşlardı: *Ve "Ey kavmim!" diye, devam etti, "Bu, Allah'a ait olan dişi deve sizin için bir işaret olacaktır; bunun için, onu bırakın Allah'ın arzında otlasın; ona bir kötülük yapmayın, yoksa beklenmedik bir azaba duchar olursunuz!*, Hûd, 11/64.

47 *Bunun üzerine Sâmîri onlara böğüren bir buzağı heykeli ortaya koydu*, Tâhâ, 20/88.

48 Atılan okun temreninin bir av hayvanına veya saldırgan bir insana saplanıp kana bulanmasında şaşılacak bir şey yok; şaşırtıcı olan, baharda Allah'ın bir gül tomurcuğunu kana bulanmış temren gibi dışa çıkartmasıdır.

49 En alttan en üst seviyeye kadar bütün kâinat anlamında kullanılıyor. Ayrıca en eski Antik çağdaki şu inanışa da gönderme yapıyor: Dünya bir öküzün boynuzları üzerindedir, öküz bir balığın sırtında durur, balığın etrafı ise karanlıklarla kaplıdır.

Aklın kavrama gücüne⁵⁰ sahip olmasının ardından da, o nesnelere değerlendirebilsin diye kendisine bilgi bahşetti. Akıl bilgiyle donandığı zaman, aczini itiraf etti, hayret içinde kaldı ve teslim oldu.

İster dost olsun, ister düşman, herkes Allah'ın hükümlerine boyun eğer. Hikmeti gereği her yaratığa bir yük yüklemiştir yüklemesine, ama her birini kollayıp gözetmesi de ne şaşılacak şeydir!

Başlangıçta, dağları yerin direkleri⁵¹ yaptı, sonra da yerin yüzünü derya ile yıkadı⁵².

Yer bir boğanın sırtında sağlam durunca, boğayı balığın sırtına, balığı da havanın üstüne yerleştirdi⁵³. Peki, hava neyin üstünde duruyor? Hiçin! Sözün özü bu! Hiç, hiçtir, öyleyse bütün bunlar bir hiçten ibarettir! Bütün bunları bir "hiç" üzerinde tutan o Padişah'ın sanatını var sen hesap eyle! Mademki başlangıçtan beri her şey hiç üzerinde duruyor, öyleyse bütün bunlar hiçtir!

Parça (cüz) ve bütün (kül), O'nun pak zâtının delilleridir; gökkubbe ve yerküre, O'nun sadece bir avuç toprağıdır. Arş su üzerinde⁵⁴ durmada, dünya da hava üzerinde... Öyleyse bırak suyu, havayı, bütün varlık O'ndan ibaret! Arş da, âlem de sadece bir tılsımdır (büyüdür, sihirdir); Allah'tır mevcut olan; bütün bu şeylerinse ancak adı var! Bil ki görünen âlem

50 Akıl konusuyla ilgili burada dile getirilenlerin neredeyse hepsi Horasan erenlerinden Ebu'l-Hasan Nuri'nin (v. 916) şu sözlerine dayanıyor: Allah akılı yarattığında, karşısına alıp sordu: Ben kimim? Akıl ne cevap vereceğini bilemediği için şaştı kaldı. Bunun üzerine Allah aklın gözlerine Kendi Birliğinin nurundan bir damla koydu. Ardından da sordu: Ben kimim? Akıl cevap verdi: Sen Biricik Allah'sın ve Senden başka ilâh yoktur! Böylece akıl, Allah'ın lütfuyla O'nun bilgisine erdi.

51 *Yeryüzünü (sizin için) bir dinlenme yeri, dağları da (onun) sütunları yapmadık mı?*, Nebe, 78/7 ve Enbiya, 21/31.

52 Şu şekilde de aktarılabilir: Yeri deryadan çıkardı.

53 Hz. Attâr Mecusi inançlarının kalıntısı olan bu bilgileri bilgi vermek için değil, eserine onlardan hareketle şiiriyet kazandırmak için kullanıyor. Çünkü İslâm'da böyle bir inancın olmadığını biliyor.

54 *Arş su üzerinde iken*, Hûd, 11/7.

de, görünmeyen âlem de O'ndan ibaret! O'ndan başka bir şey yok; olan varsa, yine O'dur! Hepsi sadece O'nun zâtıdır, fakat farklı biçimlerde... Hepsi de tek dildir, fakat değişik dillerde dillendirilmekte...

Er olan kişi, yüz farklı kıyafetle görünse de, o bir tek Padişahı tanıyabilmeli! Yanlışta düşme! O, O'nun Var Olduğunu biliyor, madem her şey O, yanlışta nasıl düşünür? Yanlışta düşmek, şaşkınlık bakanların işidir. O bakış, Allah'ın bütün kâinata her an müdahalede bulunduğunu inkâr eden kâfir düşünürlerin bakışıdır.

Fakat heyhat! Kimse O'nu görebilecek kudrete sahip değil; cihan o Güneşle ışıl ışıl ışıldamasına rağmen, kördür gözler! Onu görür gibi olsan aklını yitirirsin; tam anlamıyla göreceksin, artık bir daha kendini göremezsin!

Şu hâl ne kadar da garip: Herkes pes etmiş, görmeyi reddediyor ve kaçıyor; herkes özür dileyerek çıkış yolu arıyor!

***

Ey tecellisi ve tezahürü ile gözleri kamaştırırcasına görünürken, görünmez gibi olan⁵⁵, bütün kâinat Senden ibaret⁵⁶ ve Senden başka görünür hiçbir şey yok! Can tende gizli, Sen canda gizlisin. Ey gizlide gizlenen, ey canların Canı! Ey her şeyden önce olan ve her şeyden üstün olan! Ey her şey Kendisine ait olan ve hepsine ait olan!

Senin Damın/Çatın gündüz nöbetçileriyle, Kapın gece muhafızlarıyla korunuyor, Senin huzuruna nasıl ulaşılabilir? Ne akıl, ne idrak Senin özüne erebilir, ne de kimse Senin sıfatlarını tanıyabilir!

55 Denildiği gibi: Allah zuhurunun şiddetinden gaptir, yani o kadar şiddetli görünmekte ki gözler o şiddetli görünümünden dolayı O'nu görememekte.

56 Burada Attâr hazretlerinin panteizme kaçtığı düşünülmemelidir, aksine Allah'ın müteallîğine (aşkınlığına) dikkat çektiği bilinmelidir.

Sen ruhta gizli bir hazine⁵⁷ olmana rağmen, yine de hem ruhta, hem bedende apaçıksın! Bütün akıl ve idrakler Senin zâtının izinin arayışı içindedir; peygamberler bile senin yolunun tozunda canlarını feda ederler. Akıl Senin mevcudiyetini keşfetse bile, Senin zatına hiç yol bulabilir mi? Varlığınla ezeli, ebedi ve mükemmel olduğun için, herkesi her daim şaşırır, hayrette bırakırsın!

Ey canın içinde ve dışında olan Sen! Sen hem dediklerimin hepsisin, hem de hiçbiri! Senin huzurunda aklın başı döner; akıl, Senin yoluna yönelten ipin ucunu kaybeder. Bütün kâinatı Senin sayende açık seçik görüyorum; ne var ki âlemde Senden iz göremiyorum! Bütün yaratıklar Senin mührünü, izini taşıyor, ama ey sırları Bilen (ey varlığının sırrını kendine saklayan), Senden hiçbir iz yok!

Gökyüzü gözünü ne kadar açarsa açsın, Sana götüren yolun tozundan bir zerre sezemedi! Yeryüzü de acıyla başına ne kadar toprak saçarsa saçsın, Senin Tozunu göremedi!

Güneş aklını yitirdi Sana olan aşkından, o yüzden her gece kafasını balçığa⁵⁸ gömmekte. Ay da Senin için yanıp kül olmakta ve her ay, hayretler içinde⁵⁹, kalkanını atıp teslim olmakta. Senin şanını dillendirmek için dalgalarını yükselten deryanın eteği ıslanmakta, ama dudakları kuru kalmakta. Yüzlerce dik yolu olan dağın ayakları beline kadar çamura battığı için yolda kalmakta.

Ateş yanıyorsa Senin aşkından tutuşup yanıyor, alevi çok yukarılara yükseliyorsa, ayağı ateşe bastığı (Sana kavuşmak için acele ettiği) için yükseliyor. Sen olmasan rüzgâr, hem başsız hem ayaksız kalır; avuçlarında havayla öyle döner durur. Ciğeri susuzluktan yanan su da, her şeyi bu coşkunun

57 Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve mahlûkatı yarattım, Kudsi Hadis.

58 Nihayet (Zülkarneyn) güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar buldu, Kehf, 18/86.

59 İleride gelecek Hayret Vadisi'ne gönderme.

arzusunun içine batırıyor. Toprak Senin Sokağında, boynu bükük ve utangaç, çaresiz kalmış bir hâlde kapıda bekliyor.

Daha ne diyeyim, Sen tanıtılamaz, tavsif edilemezsin ki... Hem zaten Seni nasıl takdim edeyim, bilgim yok ki...

***

Ey gönlüm! Sen eğer O'nun Yoluna koyulup aramak⁶⁰ istiyorsan, önüne arkana bak ve hep uyanık ol! O'nun Eşiğine ulaşmış müritleri gör; onlar bu yolda birbirlerine tutunarak ilerlediler. Her zerre farklı bir kapıyı temsil eder, her zereden de O'na götüren farklı bir yol açılır. Hangi hedefe doğru yürüdüğünü ve o eşiğe hangi yolla varıldığını nasıl bilebilirsin sen? O hâzır ve nâzırken O'nu ararsan saklanır, O'nu saklanmış ararsan hâzır ve nâzır olur⁶¹. O'nu açıkta aradığında o an gizlenir, gizlide aradığında ise o an Kendini gösterir. Her iki hâlde arayacak olsan, O benzersiz olduğu için, o zaman da her ikisinin de dışında kalır!

Sen hiçbir şey kaybetmedin, hiçbir şey arama! Bütün diyecelerin O değildir, (öyleyse) bir şey deme! Söyleyeceklerinin hepsi, bildiklerinin tamamı, sensin (senin sınırlarınla sınırlı). Sen yüz kat daha sen olman için kendini bil! Sen O'nu, O'nunla tanı, kendinle değil! O'na giden yol, O'nunla açılır⁶², akılla değil. O'nun tanıtım ve tarifini söz ustaları yapamaz; takati olan da olmayan da O'nu anlatmaktan âciz kalır. O'nu bilmekten âciz kalmak, O'nu bilmenin sütkardeşi-dir (ikisi de aynı şeydir), çünkü O ne açıklanabilir, ne de tanımlanabilir. İnsanların bu konudaki zanları sadece kendi muhayyilelerinin ürünüdür; O'nunla ilgili bilgiler vermek

60 İleride gelecek olan Allah'ı arayıştaki birinci vadiyi imâ ediyor.

61 Sen O'nu bulduğunu sandığın, o anda kaybetmiş olursun, O'nu kaybettiğinde veya kaybettiğini sandığın anda da, O'nu bulmuş olursun, *Esrâr'üt-Tevhid*.

62 *Gerçek şu ki, sen her sevdiğini doğru yola yönelmezsin; fakat Allah'tır, (yönelmek) isteyeni doğru yola yönelten; ve yine O'dur, doğru yola girecek olanları en iyi bilen, Kasas, 28/56.*

muhaldır⁶³. İnsanlar kendilerini ister iyi ifade etsinler, ister kötü, O'nun hakkında dediklerinin hepsi, sırf kendi sözleridir⁶⁴, sanki kendilerinden söz eder gibi ettikleri sözlerdir. Allah ilmin de ötesindedir, apaçık görünürün de, çünkü O Mutlak Yüceliğinde işaretsizdir. Kimse O'nun izinden, iz yokluğundan başka bir şey bulamadı; kimse kendini O'na teslim etmekten başka yolda bulamadı!

Bilinçliyen de, bilinçsiz hâldeyken de, kimse O'nu bilemez, *ancak şunlar ki...*⁶⁵ Her iki cihanın da zerre zerre bütün varlıkları sadece ve sadece senin zannının ürünüdür, o kadar. Bütün o düşünüp tasavvur ettiklerin, Allah değildir. Sadece bir vehim, yalnızca bir kuruntudur. O'nun Yücelik Katına kimse erişemez, O'nun makamına hiçbir ruh ulaşamaz! Canın bin kat üstündedir O, bütün diyebildiklerimin de çok çok üstünde! O'na olan sevdasından akıl şaşkına dönmüş; ruh ise âcizliğinden parmağını ısırma. Akıl O'nunla vuslat hazinesine eremez, tertemiz ruh ise, O'nun huzurundan varlığını yitirip kaybolur. Ruhun yeri nedir bu işte? Bir şaşkın! Peki, ya gönül? Ciğeri yanan ve kanlara bulanana!

Ey hakikate değer veren kişi, artık bu hususta bunca kıyas yapıp (akıl yürütüp) durma, zira o Kıyaslanamaz'a kıyaslarla ulaşamaz! O'nun ululuğu, ruhu da, akılı da çaresiz bırakmış; akıl şaşkın, ruhsa hayran, öyle bocalayıp durmada. Bütün resuller ve bütün nebilerden hiçbiri o Bütün'den bir

63 Süfi Abdülcebbar Niffârî şöyle der: Harf, kendisinden söz edemezken, nasıl olur da Benden (Allah'tan) söz edebilir?

64 Roje Garodi (Roger Garaudy), "Geleceğimizde İslâm Var" ve "Yaşanmış Şiir Donkişot" gibi birçok eserinde sık sık bu hakikate vurgu yaparak şöyle der: İnsanın Allah hakkında söylediklerinin hepsini söyleyen bir insandır. Netice itibarıyla bu söylenenler, ne kesindir, ne de dosdoğrudur; Allah açısından da kıyaslama yapılamaz sözlerdir.

65 Burada italikle belirtilen ifade Kur'an'ın birçok âyetinde geçen *illâ... ellezî "ancak şu... ancak olan"* ifadesi yerine kullanılıyor: (Firavun boğulacağı sırada) *ancak* İsrailoğulları'nın *inandığı Tanrı* var! Yunus, 10/90; *ancak* tövbe edip sâlih amel işleyen (Furkân, 25/70). *Ancak* namazda bilinçli olarak Allah'a yönelenler, namazlarında devamlı ve kararlı *olanlar*... Meâric, 70/22 ve devamı.